

NEMZETI TÁRSALKODÓ.

Első félev.

Kolozsvár, június' 11kén, 1844.

24. szám.

Tartalom: Szózat erdélyi miként-írásunk ügyében, (Hádor) 185. l. Khina, (N. b. Incze Mihály) 189. l.

Szózat erdélyi miként-írásunk ügyében.

— — nyelvjavítás tárgyában, mely egyik legderekasabb nemzeti ügy, szerényen jóvaváló, sőt próbálgató is, lehet minden, ki arra hivatását érzi, törvényhozó senki sem egyes.

Szász-Károly.

Tekintetes Szerkesztő úr!

Ismerve kegyed szép nyelvünk csinosbitása iránti buzgalmát s meggyőződve, hogy jószándéku észrevételét, nézeteit vagy barátságos tanácsát bármelyik olvasójának is szívesen kihallgatja, egész bizalommal merénylem — avattlan bár — egy kis szemle alá venni kegyed közbecsü s naponta szebb körü lapjainak jelen mikéntírását * és főleg enyémmel — alanyi véleményem szerint nyelvészeti elmélet-gyakorlaton alapulttal — öszvehasználni..... Igénytelen szemlésezgetés- és legjobb akaratu hasonlításim némely nem éppen lényegtelen különbségeket tüntetnének ki, melyek, távol minden hiu önbecsléstől, nekem úgy tetszik enyéim felé bilentik az ok- és adatsúlyok mérőszilkéjét (Wagschale). E körülmény s gyönyörű nyelvünk forró szeretete bátrita fel avattlanul is ama különbségeket egy levélkébe öszveírva kegyednek megküldeni azon őszinte kérésem mellett, méltóz-

* Az Erdélyi Híradó' s Nemzeti Társalkodó' jelen mikéntírása ugyanaz, mellyet a magyar tudós társaság is javasol és követ. Szerkeszt.

tassék tisztelt olvasójival is közölni — s mint-hogy már ez íratban tetteleg alkalmazvák érintett megkülönbözéseim egyszersmind legyen szíves ennek mikéntírását szigoruan megtartatni a szedő és javitnok úrakkal, * hogy gyakorlatban is láthassák s a célszerűt belőle megkedvelve bétanolhassák a két testvérhon gondolkozó íróji és olvasóji.

Én t. Szerkesztő úr! bízathatni vélem magam, hogy jegyzetkém által Erdély szabatosabbán beszélőji nyelvét a két hazai jelesb nyelvtudósok tanitmányival 1) sokban

* Író úr' ezen kívánsága teljesítve van és lesz.

Szerkeszt.

1) Mert **Kerekes Ferenc** (Értekezés és kitérések, Debrecen 1836 XVI és 597 l.) és **Szász Károlynak** (Parthenon, Nagy Enyed 1839 I 13 — 174 l.) az emberi beszédműszerek természetén alapuló hangesere, öszveolvadás, pótlékozás és lágyulást illető talpra esett nézeteik s ezekre gonddal épített mikéntírási javaslatjok maig is **illő** tárgyalás alá nem vettek. Sőt, mi bámulandó, a különben méltányos Fügylemező (1839 32 — 33 szám és 1840 43 sz.) is mindkét classicus és anynyi nyelvészeti kincset magában rejtő munkát jószándéku * ugyan, de e mezőn az általom tisztelt révai-iskolán túl kellő ismerettel nem bíró ref. által mutatattá bé a közönségnek. A Parthenonra néztt orvasla ugyan, menyinyire e lapok köre engedé, némelyeket **Krizbay Miklós** fiatal hazánkfia (1840.

* A Szászéről egy fekete epéju, ki bár elméje butaságára sohasem panasztolt cacusi kínok közt olvashatá át a tiszta logicaju művet, humanitassal teljes egész könyvet írt, (Magy. nyelvészeti s nyelvphilosophiai észrevételek. Nagy-Enyed 1840).

párosíthatám; ha mi kivét van, arra a szépbeszédű Erdély, mint nekünk *előnyelvtanunk, okokkal* bíra rá; bízthatni vélem magam, hogy ajánlatim szerint nagyobb *határozottság s következetesség* (leginkább nem tisztelt két mikéntírási erény) hozatnék mostani tarka és ingatag orthographiankba. És ez előzmények után lássuk sorban határozott megkülönbözésim- s azokra alapított javaslatimat; mit ide nem írtam, azokban mind kezet fogok kegyeddel.

I.

Az *ily, oly, ilyen, olyan, ilyes, olyas, mely, milyen, melyik, némely, valamely, akármely, akármelyik* s az ezekből származók nálam kivét nélkül így íratnak egy *ly-*, s nem mint kegyednél *ily, lyly-*vel. Ennek igazlásául s az egyszerű útról mindinkább eltérő íróinknak megfontolásul kimerítő értekezetet szereték vala írni, ha abban engem több nevezetes nyelvtudós meg nem előz; mielőtt legyen elég itt csak azokra útasitnom kegyedet s tisztelt olvasóimat:

a) Legterjedelmesben s tudós szónyomozat mellett ereszkedik ki e tárgyra egyik első nyelvészünk *Kerekes Ferenc* idéztem nagy munkája 298 — 317 lapjain és itt döntőleg kivívja az egyszerűen írás (*ily, oly*) helyességét, akkor is, ha egyébiránt nem hihetlen, kiterjedést je-

Nemz. Társalk. 21—23 sz.) de jelen fontos tárgyban **végitélet** még éppen nincs hozva s mi íralmunk csillagaitól még szózatokat várunk eziránt. Általán nem kell feledni a derek Révai tanítványinak, hogy nyelvünk még csak **tavaszkorban** van s ébredésünk minden nagy tettei mellett is még igen távol állunk azon tökélytől, melynek netovább-pamlagán némeleyek már is oly munkátlan kényelemben vélnék pihenhetni s parancsolni le a szerény dolgozgatókra... Egyébiránt jelen javító egyszerűsítéseim még a szóban levő derékek elvének: „a gonddal ejtett kimondás-és leírásnak egymással betűről betűre, hangról hangra egyezniök kell“ szívből ohajtott elfogadásakor is sértetlen megállhatók.

lentő *l, el-*es eredeti analogiaját 2) lerontandának az eddigi *helyes(?)írást* pártolók — a köznép hidegvérű kimondását meghazudtolni nem leendnek képesek. Megismeri ezt Kerekes idézett művének szigorú bírálója is, mondván: „a mit pedig *ily, oly, mely, mily* szókról *származékival* együtt helyesírási szempontból javasol, annak elfogadását a *semiotica* is tanácsolná (L. 1839 Figyelmező 542 szelet).

b) *Fogarasy János*, megint nyomós név a magyar nyelvészet mezején, józan s máig még

2) Az *l* hangja nyelvünk kezdetében határozatlan kiterjedést jelentett, melytől számtalan szavaink származtak: Pl. rövid *e* jövén elibe: *el* (egy ponttól másigi kiterjedés, irány, út) *elé, elő, előre, előtt* stb. *h* lehetüvel: *hel* = hely (határozott terj) — Egyik formája *e* terjjeleendő *l*-nek az *il* és *ol*, lágyulva *ily* és *oly*. Ezek éppen úgy vannak egymáshoz mint *itt és ott, ide és oda* stb. azaz *il, ily* tesz közel, *ol, oly* távol kiterjedést, helyet, mire ujjal mutatunk: *il, ily = im e hely; ol, oly = ama hely*; úgy, hogy ha én egy kalapra ujjal rámutatván mondom: ‘az én kalapom olyan kalap’, szószerint teszi: ‘az én kalapom ama helyen kalap’, s hogy így beszéltek, mikor még a nyelv szűk, félig beszéd, félig mütogatás volt, kétségtelen stb. — A *mely* és *mily*-t illetőleg ha *e* szócskából *mi* = quid, quod, az annak lelkét tevő *m*-et az *el* elibe teszszük, lesz *mel*, lágyulva *mely*; * innen *melik, melyik*; ha ugyanazon *m*-et az *il* elibe, lesz: *mil, mily, milyen* = qui locus és quo loco; mostani jelentésökhöz úgy jütöttek mint *olyan* és *ilyen* — Csak e parányi kivonathól is láthatjuk, hogy az analogia mint a’ hátrább látandjuk hidegvérű közbeszéd is egyszerű írást javasol; az **indulattal** és **emphatice** kiejtés pedig (*olylyan szép, miylyen fölséges!*) nemcsak hogy nem szól ellenem, de éppen erősen támogat, mert az a szó lényére nem, csak az **indulat kifejezésére** tartozik pl. *helyes* hidegen csak *helyes, indulattal hely*... **Iyes!** És ha ezt mind ki akarnók fejezni íratunkban, minden szónak több forma kellene.

* Sőt ha e *mely* Révai szerint (Elabor. Gramm. Hung. I p. 421) ezen mütató névmás *el* és kérdő-viszszahozó *mi*-ből származott is (*mi-el, mel, mely*) szerintem kell írni.

nem cáfolt, okokkal lép fel mellettem magyar *Kövy*-jéhez írt előszavában, hol többek között nem csekély fontosságú a *félhangzókról* vélemény, hogy t. i. azokat nekünk gyermekkorunkban így taníták s tanítják ma is kimondani: *ell, elly, emm, enn, enny* stb. (ehelyett: *lé, lyé, mé, né; nyé* stb.) Innen van, hogy nemcsak ezekben *ily, oly, mely*, hanem más félhangzóju szókban is két betűkijetésére szoktunk pl. könny e. h. *köny*, rossz, e. h. *rosz*, súly e. h. *súly*, utánn e. h. *után*, félyebb e. h. *felebb*, nálam e. h. *nálam*, róllam, e. h. *rólam*, szóll e. h. *szól* stb. Ezeket lám lassanként nem szeretjük kettőztetve írni, s pedig ezek és az *ily, oly* között e tekintetben csak az a különbség, hogy sokkal többször jönnek elé és így még sürgetőbb a szabályos egyszerűsítés.

c) Nagy János koszoruzott nyelvtudósunk az *ily, oly, mely* (szerinte *mi* és *oly*-ből öszvetéve) elsőbbségét tanusítja, midőn mondja: *oly* = talis, névalkató rag is, hangrend szerint *aly, ely, öly*-re is változó pl. *gom-oly* (mintha mondanám talis sicut *gom*), *fog-oly* (qui capitur talis), *szug-oly* (eiusmodi angulus) — s midőn mindazokat szerintem írja bé gyöktárába. (*Nyelvtani pályamunkák* II 250 l. Vö 213, 240 lapot is).

cs) Orvostanár Engel Józsi megint koszoruzott nyelvész is mellettem áll (Nyelvt. pályam. II 13 l.); szerinte ugyan is *mekkora* = *melykora*, *menynyi* = *melynyi*, *merre* = *melyre*, *merről* = *melyről* stb. szókban az első *k, ny, r* csupán egy *ly*-nek felel meg.

d) Érezték a debreceni „*Magyar grammatika*“ szerzői is állításom helyességét, midőn a 553 lapi jelentésben hibául teszik ki a bécsi szedőnek a két *ll*-t, de ők, mint sok más írónk 5), csak félig merék az egyszerűsítést, mert

3) Már a bécsi magyar codex írójainál (Régi magyar nyelvemlékek I.) e habozást látjuk: 4 lapon *mel* = *mely*, 242 l. *mel* és 6 l. *mellék*; 98

ha magánhangzó áll az ilyes szók után (melyet, olyatén) már kettősen írnak (*me/lyet* stb.)

e) A kassai „*Literaturai lapok*“ -ban néhány *ürfi* is szól e tárgyban leginkább Kerekes ismerjük alapokaira (298 l.) támaszkodva s lerontva a *közszójejtésre* hivatkozást. Végül mondják: „hogyan különböztetjük meg szerintetek (az *lly*-sek szerint): *melyé* = cuius ettől *mely-ve*, pl. a por, *mely-lyé* vált = pulvis, *in quem* mutatum stb. Úgy-é talán ha mind így írjuk: **MELLYÉ?** Igen bölcsen!“ (Id. lap. 1837 folyam. 19 l. „*Nyelvészet*“). Ide tartozik

e) A Szász „*Parthenon*“ -ának érintetem névtelen círmolója, ki egyébiránt *nyelvünket* sokhelytt a legnagyobb elfogultsággal *hébber elvétett* nyelvtani kaptára tör csigázni; itt is (id. m. 115 l.) a *jod quiescens*-ből (a *hébber* mindenható bűvészet egyik műfogásából indulván ki, az *ly*-et lehetlennék tartja *dagessalhatni* (!!), s ezért *mely-vel* is neki *mely-el*.

f) Lássunk néhány *oly* íróit is, kik, habár nem magyarazva, *tettlegesen* véleményemen vannak. Elhallgatva most, hogy régiebb írónknál a legnagyobb habozást, következtelenséget tanáljuk a két forma használásában, s hogy hol egyik hol másik tűnik fel túlnyomólag és hogy a nem literatus emberek rendesen egyszerűen írnak — tisztelettel teszem első helyre a classicus műveltségü *Pécelyt*, ki bizonyosan fontos okból munkáit s jelesen a „*Magyarok történetei*“ -t végig egyszerűen írta 4). Így Szász

il és 99 l. *illen*; 212 l. *ol* és 92 l. *ollan*. A sírbeszédben *wl* = *ol* (*oly*). De éppen e habozás és a gyökalaknak egyszerűn írása (*il, ol, ol, mel*) úgy tetszik eugem erősít véleményemben. **Gr. Desewffy** „*Bártfai levelei*“ -ben: *ily, oly, mely* és *ilylyes, olylyan, melylyet*.

4) Mire érdemes bírálója **helyeslőleg** nyilatkozik ezekben: „*oly, mely-et* a szerző egy *ly*-vel írja, s kérdés nem több joggal-é, milylyel egy-et egygy-vel írni általános divattá lett? Vizsgáló legalább sokkal kevésbé hallja a *mely, melyik*-ben, mint

Károly minden jogi íratait s az 1831 és 32 történetei-t; így *Brassaï Samu* a „*Vasárnapi újság*“-ot 1834 — 6; így Bölöni és gyulafejevári *Farkas Sándor*, amaz „*Amerikai*“ saját — ez „*Antenor utazása*“ munkáikat; *Méhes* „*Mathesis*“ és lapjai elsőbb évfolyamait; *Aranka* „*Apró munkái*“-t. Így írja *Péterfy Károly* „*Philosophusok és philosophia historiájá*“-t; *Szilágyi F.* „*Klió*“-ját 5), *Salamon* „*Fraedicatori tár*“-át. Így írnak *Hegedüs Samu* (minden munkái), *Herepei Károly* (egyházi beszédei), *Fábján D.* (egyh. besz.), *Farkas D.* (Érénytán), *Kazincy Gábor* (Múcsarnok); „*Jácint*“ stb. íróji; a „*Fillértár*“ egész, a „*Szemlélő*“ utósó folyama; ma is az erdélyi dicasteriumok s nemirók. Legújabbán s éppen szomszédhónból a szellemdús *Szemere Bertalan* nagyérdékü „*Utazás külföldön, Pest 1840 II*“ munkáját végig így ír. stb. Végre

g) Nekünk erdélyiekül a főnidézett nyelvtani fejtményeket hatalmason bizonyító s magára is önálló okunk van a kérdéses szókat minden származékival szerintem írni, és ez ok t. Szerkesztő úr! 'hogy EGÉSZ ERDÉLY s a valaha ide tartozott és tartozó RÉSZEK egy ly-esen (néhol lj-vel, de l+j=ly s nem lly vagy llyly!); avvagy csak csupa j-vel ejtik.'

Felszólítok állításom igazlására minden — alap nélkül semmit, még szomszédinktől is, el nem fogadó — írókat és olvasókat, figyelmezzen a hideg népszájra, sőt mondja el fogulatlan, de nem *emphatice* (mert az tudjuk mily megnyújtó nyomatékat ad legrövidebb szótagainkra is) maga előtt a kérdéses szókat, s feleljen hozzá az egy-, egyik-ben a kettős hangot, s túl a dunán is, hol szeretik az ilyen ly et pusztán I-el mondani, inkább melik-, mint mellik-et mondanak (1838 Figy. 119 — 120 sz.)

5) A „*Múlt- Jelen- Hon- Külföld- Hétilapot*“ot is. L. hátr.

gyan tanálja a kiejtést? Hivatkozom a lapok néhai s jelen Szerkesztőjére, úgy a Vasárnapi Újságééra, a Parthenon tisztelem írójára s több erdélyire: vallják meg, de mint tőlök másképp nem is várhatni, *őszinte vallják meg*, milyen bajos vala elhagyniok kis hazájok szép nyelvének erdélyiesen (miveltekét érték) írását mig mint tudományos társulati tagok vagy azal egy elvet vallani ohajtók, bé tudhaták tanolni a miénktől sokban *ok nélkül* elütő pesti helyesírás szabályait, melyekben csak pusztán „*Ugy akarjuk*“-kal szőnyegen levő szavainkra nézve lly parancsoltatik: Mert az nem *győző ok*, mit (egyetlenegyét éltemben) az lly, lyly védőjítől, azt is CSAK *Schedel* úrtól, olvasék: 'hogy a dunántúli magyar foltocska eszókban állandóan kettőzi az l-et (*oll, mell*) mint a tizántúli a j-ét (*ojj*); (engedelem igen tisztelt férfit! ezt *melyik, milyen, valamelyik* a tizántúl hallá-é általán két j-sen? (mejjik, valamijjen). Én nem s Erdélyben ugyan nem) — nincs vidék (?), mely azt röviden ejtené, a' rest nyelvü beszélőt kivevén.' . . . Ezen úgy látszik hamarkodva kimondott ítéletre minden eddigi szavam cáfolat — s aztán a *legpongyolábban* beszélő *dunántulnak* hajtszon térdet a két *Magyar hon*? mely tájvidéknek, közbevetőleg legyen mondva, *bul, büll, tul, túl, rul, rül, rula, tüle* stb. kellemetlen formájival is az egyébként derék *Vajda* s egy két fiatal társa nyelvtani s egyéb munkáikban tetteleg és éppen nem *hóditó okok* nyomán el akarják borítani a nemzet bájos nyelvét, s mi megfoghatlan, még nem is *cum grano salis* mint nagyon helyesen följejté *Schedel* az akademia *Helyestrás*-át bírálva (1838 Figy. 627 szel) s megint az ezt tevő *Fogarasy*nak (1839 Figy. 300 szel.) És nálunk vannak ön-

6) A 4) jegyzetbeli bíráló is dunántúlra hivatkozva, inkább egy l-et hall, mi nem kevésbé gyengíti az ellenfél ez **egyetlen okát** is.

állástalan ifjak, kik éppen e fülsértő formák nyakrafőre bétanolása által vélnék irói érdemet szerezhetni. Avvagy a *legnagyobb* Magyar fényes példája csábító? Ő dunamelléki fiu s óriás tettmagvakat rejtő, gondolatokkal takarja el ebbeli köntöshiányát.

De igen kitérők! — Ennyiből úgy vélem tiszták okaim s szembetéve az ÚGY TET-SZIK-en kívül mit sem mondó ellenvéleményüekével elegendők kegyedet is t. Szerkesztő úr! kézcsapásra felszólítanom. És ha tán minden okaimat *megsemmitnek* is, mit alig hiszek, vegyük a tárgyat, mert egyebet — hiányjeleket például — szeretünk venni, *takaréki* oldalról. Én csak nagyából tett számítás után mondhatom, hogy kettős írással:

Egy *iv* Athenaeumban van 85-100 ilyen *ly*-es szó
 — — Figyelmezőben — 85-100 " " "
 — — Jelenkorban — 87-110 " " "
 — — Társalkodóban — 50-70 " " "
 — — Erd. Híradóban — 55-70 " " "
 — — Nemz. Társalk. — 60-80 " " "
 — — Vas. Újságban — 48-68 " " "

Hát még egy nagyocska könyvben mily sok lehet? De csak ezekből is hozzávethetni könnyűszerleg mennyi *fölösleges*, mint láttuk sem az *analogián* sem a *beszédbeli* szokáson nem alapuló, hanem csak *hibából bécsuszott* és egészen *sziűgségtelen s haszontalan* kettőzési *l* iratik, mi nélkül mindenik héti lap éven át legalább 1—2 levéllel nagyobb férőjü lenne, s ez nem nyereség? Győződjék meg tisztelt Szerkesztő úr, igen könnyü leend hozászkodni ajánlatomhoz, még most sem botránkozik meg senki ha így beszélünk, bizony még Kerekes, Pécely, Fogarasy, Szemere stb. *igy írt* könyvein sem akadt meg senki szeme s nem ficamult ki még senki beszédműszere; de tudok írot, ki észre sem vette az egyszerű írást.

(Vége közelebről.)

Hádor.

Khina.

(Vége)

S.

Kereskedés.

Esmertetésünk' folytatában mindenütt feltűnő vala a' khinai népnél a' tespedés' és helyt állás' káros 's életerő' hiányát bizonyító jelensége, miként tudománynak, művészetnek 's hasznos tanulmányoknak legrégibb idők óta jutottak birtokába, de ezeket fejleszteni, közlekedés, mivel nemzetekkel öszveköttetés, kereskedés, 's eszmék' cseréje által nevelni, tökéletesíteni elmulasztván, több évszázak óta állanak a' miveltség' azon fokozatán, mellyen jelenleg szemléltetnek, és a' haladó kor a' világ' egykor legmiveltebb nemzetét a' félmiveltségü nemzetek' sorában hagyta hátra. E' jelenség tűnik fel Khina' kereskedésénél is. Khina már régibb időkben görögökkel és rómaiakkal kereskedést folytata, később az újabb kor' népeivel, portugálokkal, hollandokkal, angolokkal és észak-amerikaiakkal különböző kereskedési viszonyokban állott; de a' kereskedést 's ezzel kapcsolatban álló tudományokat tökélyesíteni, a' kereskedést igazságos alapokra állítani elmulasztá, minden nyereséget maga részére vonni, a' külkereskedőket különbféle díjak, vámok, adózások, révések (mert khinai révész nélkül idegen hajók bé sem bocsáttatnak a' kikötőbe) tolmácsok, mandarinok, áruvizsgálók' 's áru szolgáltatók' (lieferansok) jutalomfizetéseikkel 's minden kigondolható zsarolásokkal terhelni törekedett, minek természetes következménye az anyagi jóllét' alapjának, a' kereskedésnek megszorítása és hanyatlása lett. Az idegenekkel kereskedés csak Cantonra és Macaora szorítottat, 's part' hosszában egyebütt seholt is idegen hajóknak kikötni nem szabad. Nehezíti a' kereskedést még azon körülmény, miszerint a' neve-

zett két helyen is nem mindenek, hanem csak az erre különösen felhatalmazott úgy nevezett Hong kereskedőknek (kiknek száma Cantonban jelenleg csak tizenegy) engedtetett meg idegen kereskedőkkel alkudozni, azoktól árukat átvenni, és azoknak beltermesztményeket 's készítményeket eladni. E' kereskedők az 1850ik évig olly kereskedő társulatot alkotának, melly szerint a' társulat bármelley tagjának idegen kereskedőkkel kötéseiért, az egész társulat állott jót, és akármellyik' megbukása' esetében a' megbukott tag' kötelezvényeinek a' kereskedő társulat tett eleget, de 1850 óta több egyes tagok' való vagy színlett bukásaik miatt nagy summákat kéntelenítvén fizetni a' társulat, e' szabály is változást szenvede, 's jelenleg minden egyes kereskedő csak maga jótállása mellett egyezkedik, és nem fizetés' vagy fizethetés' esetében a' társaság érette eleget nem teszen, 's így e' társulat, a' különbféle czimzet alatt vett fizetésekért, még elegendő biztosítást sem nyujt az idegen kereskedőknek. E' kereskedő társaság' felvigyázója Hoppo'nak neveztetik, és e' nagy jövedelmű hivatalra mindég a' cs. udvar' legkegyeltebbjei alkalmaztatnak. A' cantoni kereskedő társulat gazdag bányája a' birodalomnak, mellyet spongya gyanánt használ a' kormány, 's miután általok az idegen kereskedőktől a' lehetőségig a' legtöbb pénzt szivott ki (ugyan is csak kikötő vámban 1,000 f. sterl., mintegy 10,000 ezüstrftot fizet egy 800 tonnás hajó), azt belőlök hadsereg' számára, utak', vizcsatornák', gátak' 's a' t. kijavításukra kívánt segedelem' czíme alatt kifacsarja, míg az idegen kereskedőkön zsarolt pénzzel újból megtelve viszont kiürítettnek. E' rendszer hogy csak kártékony hatással lehet a' kereskedésre önként látható; ugyan is a' külföldi kereskedők a' szerfeletti zsarolások miatt az elöttök egyedül nyitva álló, de több féle fizetésekkel térhelő kikötőkből vissza vonulni, 's árújukat az országra más álutakon-bélopni kén-

telenítettnek, és e' zsarolás vala főbb oka annak is, hogy az angol kereskedők Lintinbe tiltott áru cikkeket, mákonyt 's a' t. bé csenni törekedtek, mellyből aztán a' jelen angol khinai háboru keletkezett. Egyébiránt a' kereskedés' lelke a' hitel Khinában elég biztos lábón áll, mert a' khinaiak kötelezéseiknek eleget tenni szilárd akarattal törekesznek, 's vagyoniállásuk módot nyujt az elégtételre. A' kereskedés' eszköze a' pénz náluk is vagy ércz anyagból vert, de csekély értékű, vagy papírpénz, úgy nevezett kötelezvények és bankjegyek. Bankjaik nem kiváltságolt közintézetek, hanem magánvállalatok 's vagy ollyaténok, mellyekbe pénzőket a' magánosok bátorság' okáért tévén bé, 's tetszés szerint akármikor kivehétvén kamatot pénzők után nem vonnak, vagy ollyanok, mellyekbe a' tőkepénzek száztól 12-től feljül nem haladható kamatra vétetnek bé, és a' tőkepénz' egészben vagy bizonyos részében visszakivánását több hetekkel vagy hónapokkal előre tett felmondásnak kell megelőzni. Vannak az európaiakhoz hasonló rendszerre alapított zálogházaik is. A' déli tartományok rizs és czukor, a' keletiek selyem, gyapott és thea, a' nyugotiak ércz és ásványok, az északiak különböző állati bőrök, prémek és számos orvos szer termékeikkel kereskednek, de belkereskedésöket egy felől a' szállításbér, 's vizcsatornákon fizetendő vámok, másfelől a' terühordó állatok' kevés száma, utak' rosszasága, szóval a' közlekedési gyorsaság' hiánya nyomasztják, külkereskedésök pedig a' hajózásbani járatlanság miatt csak part' mellékére van szorítva, és északra Japánon, keletre Likeio szigeteken, délre Batavián, és nyugotra a' malaccai tenger szorossán túl nem terjed. Khinából régebben több áruportékák vitettek ki, mint a' mennyi oda bévitetett, az az az kereskedése active állott. A' bévitetendő tárgyak inkább csak termékek vagy kikészítetlen úgy nevezett nyers anyagok lehetnek, mi-

vel Khinában minden házi eszközöknek, butoroknak, köntös és öltözetdaraboknak, szóval minden készítményeknek a' megállított szabályokkal egyezőknek kell lenniük és külföldről éppen nem kölcsönözhetőnek. A' belkészítmények' 's áruk' kivitelében is az idegen hajók tesznek legnagyobb szolgálatot, miért is a' külfölddeli kereskedési viszony' megszüntetése nem kicsin csapás lenne Khinára nézve. De 1825-ben megengedte volt a' khinai kormány, hogy a' rizskásával terhelt hajók kikötő vámot ne fizessenek, és a' minden oldalról fizetésekkel terhelt kereskedők arra használák e' rendeletet, hogy Lintinnél megállapodván, áruikat kirakták 's az országba titkon bélopták, és rizkásával terhelt más hajókról ott rizkásával megrakodván úgy mentek a' cantoni kikötőbe a' nagy vámot kikerülendők. Így kezdődött előbb a' dugárusság, melyet később az angol kereskedők a' tiltott áruval a' mákonyal nagy mértékben üztek. A' mákony olly bódító és ártalmas szer, melly a' vele élőkét mint a' szeszes italok elkábitja, az izzadtságot sűrű cseppekben arculatjokra hajtja, végre elhalványítja és az ébren álmodozásnak olly nemébe süllyeszti, melly miatt mig a' felfüstölt mákony' ereje belőlök elpárolog, eleven holtakként mozdulatlan hevernek, 's minden munkatételre alkalmatlanok, de más felől olly csáberővel bíró, hogy a' ki azt egyszer megizlelé, arról többé le mondani nem tud és semmi büntetés, semmi veszély édeletétől eltartóztatni nem képesek. Ezért a' legszorosabb törvények sem bírák a' khinaiakat ez egészségrontó szer' használatától eltiltani, 's mióta minden mákonyt füstölő és vásárló száz korbács ütással 's pellengérré állítással, az azzal kereskedőknek nevét eltitkoló pedig 100 korbácsal 's három évi számüzetéssel fenýítetik, a' mákony még nagyobb mennyiségben fogyasztatik. Ez óta már a' bévitt áruk' bece feljül multa a' kihozottakét 's Khina' kereskedése szenvedőleg

(passive) áll. Ez ártalmas orvos szerért több pénzt hoznak ki Khinából az ángolok, mint a' mennyit a' hasznos thea füért ott hagyóak, 's már 1855-ban 9,133,740 dollár értékű thea hozatott ki, midőn ugyan azon évben mákony 11,618,167 dollár értékű vitetett bé. * A' Khina és Anglia között keletkezett háboru' eredete és folyama igen is esmeretes lévén hírlapokból, ennek csak némelly főebb eseményeit 's jelen állását kívánjuk érinteni. Mi után a' mákonydugárusság' elfojtását hasztalan próbálá a' khinai kormány, végre erőszakra vetemedék és Lin, Canton tartomány' helytartója 1839-ben Cantouban az ángol kereskedőknek huszezer láda mákonyát foglaltatá el 's téteté semmivé. Erre Elliot ángol admirál azon év' majusa' 22-kén Khinával minden kereskedési öszveköttetést félben szakasztott 's az esetet az ángol kormánynak felterjeszté, hová ugyan azon évi junius' 5-ről Bombayból az ángol kereskedők Cantouban letartóztatott 's megsemmisítetett mákonyokért kárpótlási kérelemmel járultak volt. E' panaszokra az ángol kormány Elliot admirál által következő kívánatokat intéze a' khinai kormányhoz: 1) hogy az ángol kereskedési ügyvivőtől erőszak' után elvett mákony' ára megtérítessék. 2) az ángol kereskedési ügyvivőn és lobogón elkövetett méltatlanságért teljes elégtétel adassék. 3) a' régi kereskedési viszonyok helyre állíttassanak, 's ezek' biztosításául Canton folyó' torkolatjánál egy sziget európai ügyvivőség' felállítása végett az ángoloknak átadassék. A' khinai kormány ámbar az ángol kereskedés' megszüntetése miatt tetemes jövedelemhiányt szenvedé, elbizottabb hogy sem engedményekre lépjké, kevélyen elutasítá e' kívánatokat, 's a' harc' bizonytalan kimenetelére bizá a' kérdés' eldöntését. Az első öszveütközés Volage és Hyacinth ángol

* Egy dollár teszen a' mi pénzünk szerint 2 rfrint ezüstben.

fregátok és huszankilencz khinai hadisajkák között 1859-ben novemberben történt, melyben az utóbbiak részint elsülyesztettek, részint megszalasztattak. E' háboru' folytán a' khinaiak kevés vitézséget, több gyengeséget, ármányt 's mivel nemzethez illetlen védeszközökhöz folyamodást tüntetének ki. Ha nem említjük is, miként tilták meg halálos büntetés alatt honnosiknak az idegenek' khinai nyelvre tanítását, miként tettek jutalmakat angol, haditisztek', katonák' és kereskedők' fejeikre, miként készítenek gyújtóhajókat az ellenséges hadi hajók' felperzselésére, legaljasabb ármányuk az vala, midőn az angol hajóereghez ennek elvesztését eszközöndők, álutakon megmérgezett theát küldének; de a' gondviselés a' mérge keverőkre fordítá a' büntetés sulyát, mert a' mérgezett thea khinai tengeri rablók által elraboltatván, honnosaiknak adatott el és éppen az azt készítőknak szolgált vesztőkre. Az angolok a' következett 1840-dik év' juniusában Cantont Ostromzár/ alá téve és Macaót megszállva, midőn a' mennyei birodalmat engedélyre így sem bírhaták, július' 5-kén Tschu-sán szigetét, a' környék' gabonatárát foglalák el, 's mivel a' mandarinok angol tisztóságoktól közleményeket elfogadni 's azokat a' császárhoz juttatni vonakodtak, Elliot admirál augusztus' 31-kén Petscheli tengeröbölbe 's onnan Pei-ho vagy Peking folyam' torkolatjába evezte, hol mandarin sajka jöven elébe az admirálnak, császárhoz szólott levelét átvevé. A' khinai kormány e' végső felszólításra, mivel az angoloknak fővárosuk' közelében tartózkodását alkalmatlannak érzé, fegyverszünetre lépett és a' császár egy főrangu mandarint, rangosztály szerint az egész birodalomban a' harmadik tisztviselőt Khe-schant vagy mások szerint Hengánt nevezte ki Cantonban az angol biztossal alkudozandót 's egyszersmind Lint, Can-

ton tartomány' helytartóját és a' jelen egyenlenség' szerzőjét hivatalából elbocsátá; mire az angol hajóereg is Petscheli öbölből Tschu-sán szigetre visszavonult. Ez egyezés' következésében Elliot admirál a' kirendelt khinai biztossal alkudozás végett 1840-ben november' 21-kén Elliot kapitányt küldé Macaóba. Az alkudozások hosszasan húzódtak, 's már vádolni kezdék Elliot admirált, hogy fegyverszünet' színe alatt magát a' főváros mellől eltávoztatni 's szép ígéretek által reá szedetni engedé, midőn ez évi januarius' 9-kén az angoloknak erőteljes fellépések, a' Bocca tigrisi erőség' és Ticoctán vár' elfoglaltatása más gondolatra bírák a' khinaiakat, 's januarius' 20-kán Macaóban Elliot kapitány és a' khinai biztos között az előleges egyezés megkötöttet, mely szerint a' khinai császár 1-ör, Tschu-sán sziget helyett, melyet mint a' fővároshoz igen közel fekvőt minden áron visszaváltani kívánt, Hong-Kong' szigetét Anglia' birtokába bocsátja, 2-ör hat év alatt hadi költségek' megtérítésül 6 millió dollárt fizet; 's 3-ör a' két kormány közt minden hivatalos 's kereskedési viszonyt helyre állít, és így az első hivatalos felszólításban foglalt kívánatjait megnyervén, sőt az alkuban ajánlott Hong-Kong szigetet elfogadván 's birtokába vévén az angol kormány, a' két ország közti viszály' végéhez közelediet lelete reményleni. De utóbb Elliot kapitány vissza hivaték 's helyébe Pottinger Henrik nevezteték ki angol részről főbiztosnak és a' britt kormány jelenleg már, hihetősen kereskedési viszonyainak nem kívánatja szerinti elintézhete se miatt, nem látszik hajlandónak, az előleges alku' alapján végszerződésre lépni Khinával, és ministerei a' parlament' mind két házaiban tisztán ki is jelenték, miként az említett előleges alku' megerősítését a' királynénak nem ajánlandják, mely körülményekből a' háboru' megújultát következtethetni.

N. b. Incze Mihály.